

Zmiany w produkcji mleka w Polsce i krajach Unii Europejskiej

Dorota Komorowska

SGGW, GUS

Perspektywa integracji Polski z krajami Unii Europejskiej zmusza do porównań wielu dziedzin życia gospodarczego i społecznego, w tym rolnictwa, w zakresie zasobów produkcyjnych, skali i technologii produkcji w naszym kraju, w odniesieniu do krajów UE. Potrzeba porównań wynika z konieczności konkurowania Polski z krajami unijnymi na wymagającym rynku rolnym i żywnościowym. Produkcja mleka w Polsce odgrywa ważną rolę w gospodarce żywnościowej kraju oraz wywiera istotny wpływ na sytuację ekonomiczną obszarów wiejskich. Wynika to z dużego znaczenia chowu bydła mlecznego w tworzeniu dochodu z działalności rolniczej (stałe źródło dochodów), zaś artykułów mleczarskich w żywieniu (ok. 15% wydatków na żywność) i handlu zagranicznym. Produkcja mleka jest bez wątpienia jedną z ważniejszych gałęzi produkcji rolniczej także w większości krajów UE. Spośród 15 krajów Unii, największymi producentami mleka i jego przetworów są: Holandia – przeciętnie 5478 kg w ekwiwalencie mleka na 1 ha UR, Belgia – 2453 kg, Dania – 1620 kg, Niemcy – 1618 kg. Przeciętnie w krajach Unii produkowane jest ok. 839 kg mleka na 1 ha UR, zaś w Polsce – 677 kg.

Polska, w porównaniu z wieloma krajami Europy, dysponuje stosunkowo dobrymi warunkami do chowu bydła mlecznego. Istotną barierą w koncentracji chowu krów mlecznych w naszym kraju jest rozdrobniona struktura agrarna. W krajach Unii Europejskiej przeciętna powierzchnia gospodarstwa rolnego wynosi ok. 19 ha (w Wielkiej Brytanii prawie 70 ha, w Danii, Francji – ok. 35 ha), zaś w Polsce przeciętny obszar gospodarstwa indywidualnego to ok. 7 ha (gospodarstwa indywidualne utrzymują ponad 95% pogłowia). W krajach UE nastąpiła daleko posunięta koncentracja chowu krów mlecznych, a główną jej przyczyną jest dążenie do obniżania kosztów wytwarzania mleka. Postęp w technologii chowu bydła i pozyskiwania mleka wymaga coraz liczniejszych stad, aby zwiększana skala produkcji i wzrost przychodów pokrywały zarazem rosnące koszty produkcji.

Zmiany w produkcji mleka w Polsce

W Polsce, w latach 70. i 80. w gospodarstwach indywidualnych, tworzono specjalistyczne gospodarstwa mleczne, tj. obory liczące 10-15 krów i więcej. W latach 90., po przejściu do gospodarki rynkowej – wobec braku zdolności adaptacyjnych – dominująca część tych gospodarstw zrezygnowała ze specjalizacji w produkcji mleka i ograniczyła liczbę utrzymywanych krów. W następstwie, w latach 1990-2001, produkcja mleka w naszym kraju zmniejszyła się z 15 371 mln litrów w 1990 roku do 11 571 mln w 2001 roku, tj. o ok. 25%. Tak znaczny spadek poziomu produkcji mleka odzwierciedla: regres w pogłowiu bydła, powolny wzrost wydajności mlecznej,

rozproszenie i mały postęp w koncentracji produkcji. Jednak na odnotowany spadek produkcji wpłynęła przede wszystkim redukcja pogłowia krów mlecznych (z ok. 5 mln szt. w 1990 r. do ok. 3 mln szt. w 2001 r.). Szczególnie drastyczny spadek odnotowano w I połowie lat 90., tj. o ok. 1,5 mln sztuk w 1996 roku w stosunku do roku 1990, czyli prawie o 30% (rys. 1). W roku 2000 tempo redukcji pogłowia nasiliło się ponownie w porównaniu do lat ubiegłych, a stopa spadku pogłowia w stosunku do poprzedniego roku wyniosła 9,4% i była najwyższa w całym okresie dostosowań sektora mleczarskiego do warunków gospodarki rynkowej. Łącznie od początku 1990 roku do końca roku 2001 pogłowia krów zmalało o ok. 2 mln sztuk (ok. 40%).

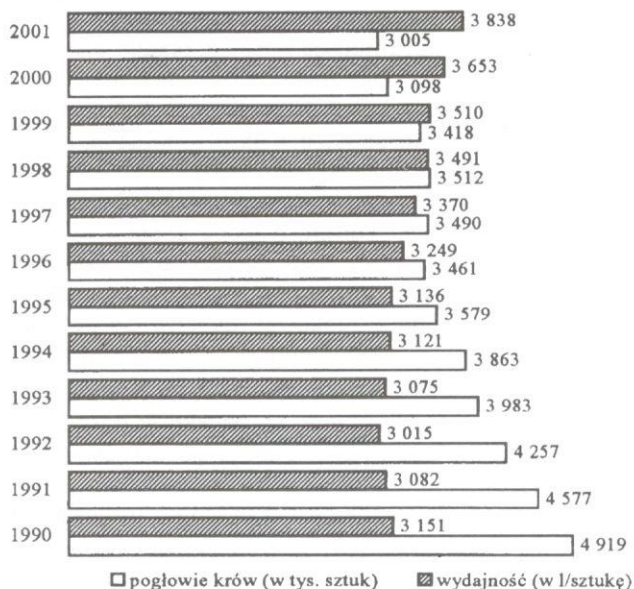
Pogłowia krów spada przede wszystkim w gospodarstwach najmniejszych, od których przemysł mleczarski nie chce już skupować mleka ze względu na niską jego jakość. Rolnicy z tych gospodarstw likwidują stada, ponieważ nie opłaca im się inwestować w urządzenia do doju i schładzania mleka. Zostawiają sobie 1-2 sztuki, żeby mieć mleko na własne potrzeby i sprzedaż bezpośrednią oraz obornik pod uprawę roślin okopowych. Ograniczaniu ogólnej liczby krów towarzyszy równocześnie wzrost zainteresowania doskonaleniem genetycznym pogłowia i rozwojem hodowli zarodowej. Wskazuje na to zwiększanie się liczby krów objętych kontrolą użytkowości (o ponad 20% w 2001 roku w stosunku do roku 1995). Spadkowej tendencji w pogłowiu krów towarzyszy równocześnie wzrost ich mleczności (rys. 1), który wyraźnie postępował od połowy lat 90. W 1995 r. uzyskiwano średnio od krowy 3136 l mleka, a w 2001 r. – 3838 l, wzrost wydajności wyniósł zatem 18%. W 2001 roku, w gospodarstwach objętych kontrolą użytkowości mlecznej, średnia wydajność wyniosła 5597 l mleka od krowy. Na wzrost wydajności mleka wpłynął postępujący w ostatnim okresie proces koncentracji chowu krów oraz związany z tym postęp genetyczny i technologiczny, zwłaszcza w gospodarstwach dużych, nastawionych na produkcję mleka. Mimo wzrostu, przeciętna mleczność krów w Polsce jest nadal niska i znacznie niższa od przeciętnej uzyskiwanej w krajach UE.

Zmiany w produkcji mleka w krajach UE w odniesieniu do Polski

W krajach UE produkcja mleka krowiego utrzymuje się od dłuższego czasu na ustabilizowanym poziomie, tj. ok. 122 mln ton rocznie. Natomiast w skali światowej notowany jest systematyczny wzrost produkcji mleka krowiego, według szacunków FAO wzrosła ona z 466 mln ton w latach 1991-1995 do 485 mln ton w 2000 roku. Produkcja mleka zwiększyła się przede wszystkim w Australii, Argentynie, Chinach i w USA.

W krajach UE, w celu przybliżenia wielkości produkcji mleka do jego konsumpcji, a tym samym ograniczenia jej wzrostu, wprowadzono w połowie lat 80. limity produkcji, tzw. kwoty produkcyjne. Kwoty produkcyjne są przydzielane poszczególnym krajom członkowskim (kwoty narodowe), a w ich obrębie – poszczególnym producentom na sprzedaż mleka, zarówno do przetwórstwa jak i bezpośrednio konsumentom. Tą drogą zmniejszono produkcję mleka krowiego w krajach UE z ok. 127 mln ton (1990 r.) do ok. 122 mln ton rocznie (2001 r.) – tabela 1.

Kwotowanie produkcji mleka w krajach UE przyczyniło się, między innymi, do wzrostu wydajności krów, a tym samym do ograniczenia pogłowia krów. W 2001 roku pogłowia krów w krajach UE liczyło ogółem 20,7 mln sztuk wobec 22,6 mln sztuk w 1995 roku, czy 26,7 mln sztuk w 1990 roku. Zatem

Rys. 1. Pogłowie i wydajność krów mlecznych w Polsce w latach 1990-2001 (źródło: GUS)

w stosunku do roku 1995 zmniejszyło się o ok. 8%, zaś w odniesieniu do roku 1990 – o ponad 22%. Stan pogłowia krów najbardziej ograniczono w Niemczech, Belgii, Luksemburgu i Grecji, w stosunku do 1990 roku o ok. 30%, natomiast

Tabela 1
Produkcja mleka, pogłowie i wydajność krów mlecznych w krajach UE ogółem (źródło: FAOSTAT)

Wyszczególnienie	Lata						
	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2001
Produkcja mleka (mln ton)	126,7	122,1	120,6	122,3	121,8	122,1	122,1
Pogłowie krów (mln szt.)	26,7	24,2	23,1	22,1	21,5	20,8	20,7
Wydajność mleczna (kg/szt.)	4739	5050	5215	5508	5655	5858	5905

* 1 litr mleka waży ok. 1,03 kg

w większości pozostałych krajów (w tym samym okresie) – o ok. 20%. W Polsce, w tym samym czasie pogłowie krów mlecznych spadło o ok. 40% i w 2001 roku stanowiło 14,5% pogłowia ogółem utrzymywanego w krajach UE, zaś produkcja mleka w tym samym roku wynosiła tylko 9,5% ogólnej produkcji. Spadek liczby krów mlecznych w krajach UE jest efektem racjonalnego przystosowania rolników do zmieniających się warunków rynkowych. Spadek pogłowia łączy się tam z selekcją, tj. eliminowaniem ze stad krów najmniej wydajnych. Dzięki temu w stadach pozostają krowy najlepsze, gwarantujące większą produkcję mleka (tab. 2).

W Polsce generalną przyczyną zmniejszenia się pogłowia krów mlecznych było urynkowanie gospodarki, a w następstwie ostra bariera popytu na mleko i jego przetwory oraz pogorszenie warunków opłacalności chowu bydła mlecznego. Polska dysponuje stosunkowo dużą liczebnością pogłowia w porównaniu do krajów UE (mimo dużego spadku

w analizowanym okresie) i zajmuje trzecią pozycję po Niemczech i Francji.

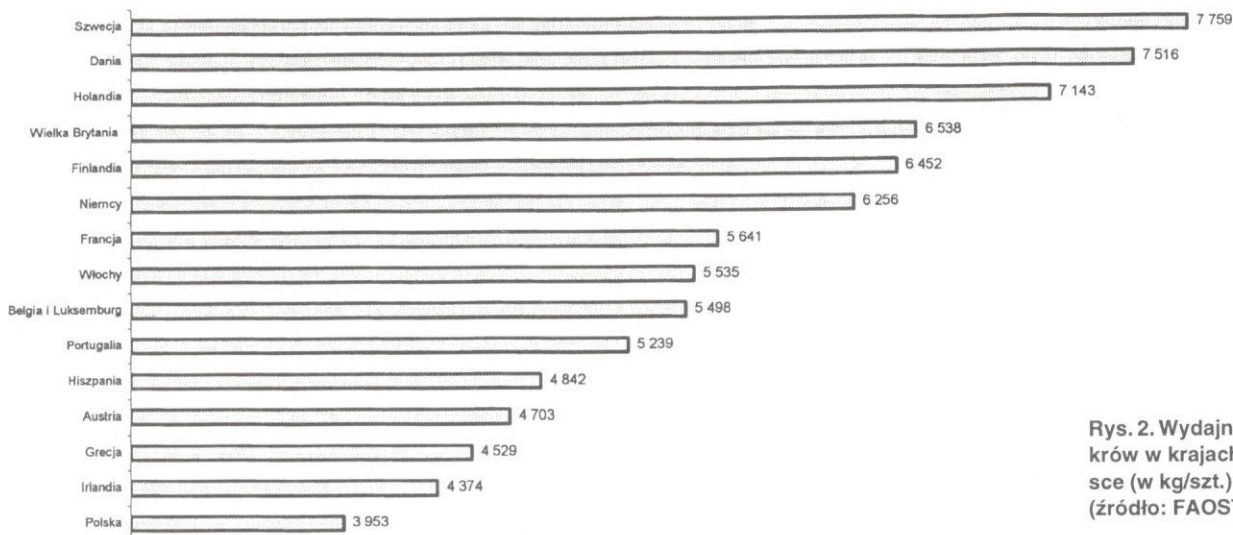
Zarówno w krajach UE, jak i w Polsce większa część utrzymywanego pogłowia krów mlecznych jest w typie użytkowym mleczno-mięsnym, zaś struktura rasowa podlega ewolucji i generalnie zwiększa się odsetek krów rasy holsztyńsko-fryzyjskiej. Jednak różnica pomiędzy wydajnością mleczną krów w krajach Unii i w Polsce jest znaczna i powiększa się. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż w krajach unijnych, mimo wysokich średnich wydajności osiągniętych już w latach siedemdziesiątych, obserwuje się nadal znaczący ich wzrost. W 1990 roku, różnica w wydajności pomiędzy porównywanymi krajami wynosiła 1493 kg na sztukę (średnia w UE 4739 kg/szt., w Polsce – 3 246 kg/szt.), zaś w 2001 roku już 1952 kg (średnia w UE 5905 kg/szt., w Polsce – 3953 kg/szt.). W 2001 roku, w obrębie krajów UE, najwyższą średnią wydajność mleka od krowy uzyskano w Szwecji, Danii i Holandii (ponad 7000 kg), zaś najniższą w Irlandii (4374 kg). Wydajność mleczna krowy osiągnięta w tym samym czasie w Polsce (3953 kg) była niższa od najwyższej w krajach UE (7759 kg) o 3806 kg i od najniższej (4374 kg) o 568 kg (rys. 2). Zatem dystans dzielący Polskę od krajów UE w zakresie podstawowego parametru w produkcji mleka jest duży i nie maleje, a nawet powiększa się.

Poza różnicami w produktywności krów mlecznych, dostrzegalne są bardzo duże różnice w zakresie jakości skupowanego surowca, co ma bezpośredni związek nie tylko z koncentracją chowu krów, ale i z udojem oraz organizacją skupu mleka. W krajach UE przemysł mleczarski skupuje mleko od farmerów tylko w jednej klasie jakościowej, tzn. klasie ekstra. W Polsce udział skupu mleka klasy ekstra wynosi obecnie ok. 60%. Są zakłady mleczarskie, które skupują 80-100% mleka zakwalifikowanego do klasy ekstra. Jednak w niektórych zakładach nie przestrzega się rygorystycznych wymagań jakościowych ze względu na braki surowcowe. Według normy jakościowej dla mleka skupowanego, surowiec dostarczany przez rolników powinien odpowiadać wymaganiom klasy ekstra oraz I i II. Niedopuszczalne jest przeznaczanie mleka klasy III do produkcji artykułów mleczarskich. W perspektywie, podobnie jak w UE, mleczarnie będą mogły pozyskiwać do przetworstwa jedynie mleko klasy ekstra. Mleko o wymaganym poziomie

Tabela 2
Produkcja mleka, pogłowie i wydajność krów mlecznych w poszczególnych krajach UE (źródło: FAOSTAT)

Kraje	Produkcja mleka (mln ton)			Pogłowie krów (tys. szt.)			Wydajność mleczna (kg/szt.)		
	1990 r.	1995 r.	2001 r.	1990 r.	1995 r.	2001 r.	1990 r.	1995 r.	2001 r.
Austria	3,3	3,1	3,3	884	747	710	3791	4214	4703
Belgia-Luksemburg	3,9	3,6	3,7	910	735	673	4285	4958	5498
Dania	4,7	4,7	4,7	759	702	620	6248	6657	7516
Finlandia	2,8	2,5	2,5	489	413	388	5764	5981	6452
Francja	26,1	25,4	24,9	5534	4611	4412	4723	5517	5641
Niemcy	31,3	28,6	28,3	6355	5274	4524	4927	5424	6256
Grecja	0,6	0,7	0,8	247	232	170	2509	3181	4529
Irlandia	5,4	5,3	5,4	1342	1269	1238	4026	4213	4374
Włochy	11,1	11,3	11,9	2931	2168	2150	3795	5195	5535
Holandia	11,2	11,3	10,5	1856	1708	1470	6050	6613	7143
Portugalia	1,5	1,7	1,9	403	364	355	3797	4662	5239
Hiszpania	5,8	6,2	6,3	1588	1300	1300	3668	4772	4842
Szwecja	3,5	3,3	3,3	576	482	425	6086	6853	7759
Wielka Brytania	15,3	14,8	14,7	2870	2640	2251	5314	5623	6538

*1 litr mleka waży ok. 1,03 kg

Rys. 2. Wydajność mleczna krów w krajach UE i w Polsce (w kg/szt.) w 2001 roku (źródło: FAOSTAT)

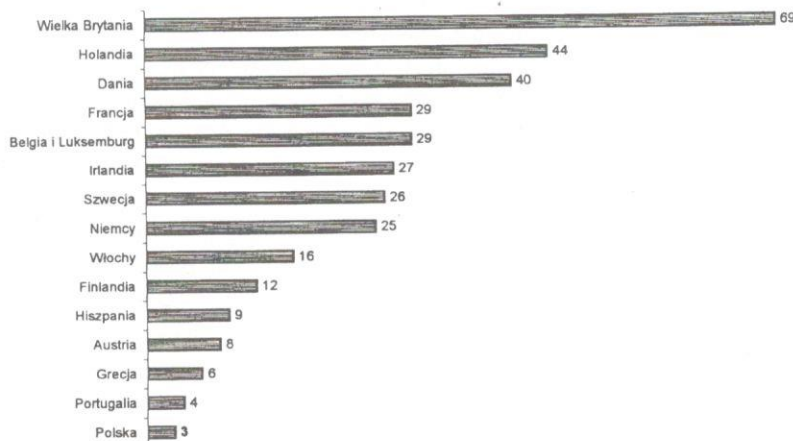
mie czystości może pochodzić tylko od krów zdrowych, przy konsekwentnym przestrzeganiu higieny w oborze, mechanicznym udoju i natychmiastowym schłodzeniu po udoju w zamkniętych zbiornikach. Wobec tego niezbędne, kosztowne inwestycje wymagają odpowiedniej koncentracji produkcji, aby były opłacalne. W krajach UE charakterystyczną cechą chowu krów i produkcji mleka jest właśnie koncentracja. Procesy koncentracji w chowie krów mlecznych nasiliły się tam stosunkowo wcześniej – na przełomie lat pięćdziesiątych

W krajach UE dominująca liczba krów znajduje się w oborach liczących 30-49 i 50-99 sztuk (w Danii, Belgii i Holandii – ok. 70% pogłowia). Zatem główną bazę surowcową w tych krajach stanowią gospodarstwa utrzymujące 30 i więcej krów, a w Polsce takie gospodarstwa stanowią tylko 2,5%.

W krajach UE produkcja i ilość dostarczanego mleka do przetwórstwa jest stabilna. Farmerzy nie zajmują się targowiskową sprzedażą mleka i jego przetworów. Udział skupu w produkcji globalnej mleka przekracza w wielu krajach 90%.

W Danii, Holandii i Wielkiej Brytanii produkcja globalna mleka to właściwie produkcja towarowa. W Polsce w latach 80. skupowano 70% produkowanego mleka, natomiast w latach 90. – tylko 56%. Spadek udziału skupu produkowanego mleka jest następstwem rosnących wymagań jakościowych, które wykluczają drobne gospodarstwa z bazy surowcowej. Od 2000 roku udział mleka skupowanego rośnie, a tym samym odzwierciedla postępujący proces koncentracji produkcji i modernizacji wyspecjalizowanych gospodarstw.

Podsumowując można stwierdzić, że rozdrobnienie produkcji mleka w Polsce, wobec rosnących wymagań jakościowych, jest główną przyczyną spadku pogłowia. Pocięszające jest to, że w ostatnim okresie obserwuje się postępowanie koncentracji produkcji, mleczności krów, wielkości skupowanego mleka przez przemysł mleczarski i jego jakości. Jednak gospodarstwa mleczne w Polsce mają do pokonania duży dystans dzielący je od gospodarstw w krajach unijnych. Muszą dostosować się także do unijnych norm w zakresie pozyskiwania, przechowywania i jakości mleka, gdyż po przystąpieniu Polski do UE tylko gospodarstwa spełniające normy będą mogły sprzedawać mleko zarówno do przetwórstwa, jak i bezpośrednio konsumentom.

Rys. 3. Przeciętna liczba krów (sztuk) w gospodarstwie w krajach UE i w Polsce (źródło: Biuletyn Informacyjny ARR nr 9/99)

i sześćdziesiątych. Efektem tych procesów jest m.in. zmniejszenie liczby gospodarstw produkujących mleko, jak i zwiększenie przeciętnej wielkości stada krów utrzymywanych w gospodarstwie (rys. 3).

Średnia liczba krów w gospodarstwie w Polsce od lat utrzymuje się w przedziale 2-3 sztuk, a w krajach UE sukcesywnie wzrasta (w 1998 r. 24 sztuk.). W Polsce, produkcja mleka jest bardzo rozdrobniona. Według badań GUS, dotyczących indywidualnych gospodarstw rolnych, w czerwcu 2000 roku chowem krów mlecznych zajmowało się 1033,6 tys. gospodarstw, w tym 68,3% gospodarstw posiadało tylko 1-2 sztuki, a 0,1% – powyżej 30 sztuk. W gospodarstwach posiadających 1-2 sztuki znajdowało się 33,3% ogółu pogłowia krów, w gospodarstwach z 3-9 sztukami – 44,6%, a w gospodarstwach z 10 i więcej sztukami – 22,1% (w tym 2,5% pogłowia w gospodarstwach o skali chowu 30 i więcej sztuk).

Literatura: 1. Fedak M., Stańko S.: Porównanie systemu regulacji rynku mleka w Polsce i w Unii Europejskiej. Biuletyn Informacyjny 9/99, 42-51; ARR, Warszawa 1999. Komorowska D.: Przegląd Hodowlany 12, 1-4, 2001. 3. Przepióra A., Krajewski K., Pietrzak M.: Rynek mleka i przetworów mlecznych. Strategiczne opcje dla Polskiego Sektora Agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych, 453-486. SGGW, Warszawa 2000. 4. Szajner P.: Sytuacja na rynku mleka w Polsce. Biuletyn Informacyjny – maj, 30-37; ARR, Warszawa 2002.